ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьєв Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія: [посібн.] / Л.Г.Авксентьєв. – Харків: Вища школа, 1983. – 137 с.

2. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення / М.Т. Демський. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1994. – 62 с. (Попул. енциклопедія "Просвіти").

3. Із звіту етнографічної експедиції 1934 року. Передмова. – Ніна Заглада // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. CCXLII (Праці Секції етнографії і фольклористики). – Л.: ВК Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, 2001. – С. 443-498.

4. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: [підручн.] / О.Д. Пономарів. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

5. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.

6. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: [посібн.] / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.

УДК 81′ 373.7: 81′ 373.2

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРИЖНЕВИЙ КОМПОНЕНТ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ

Мороз О.А., к. філол. н., доцент

Маріупольський державний університет

У статті висвітлюється питання щодо особливості функціонування певного компонента фразеологізму як стрижневого. З'ясовуються особливі ознаки такого компонента, визначається його ключова роль у формуванні національно-фразеологічної картини світу.

Ключові слова: фразеологізм, стрижневий компонент фразеологізму, фразеологічний символ.

Мороз О. А. К ВОПРОСУ О ФУНКЦИОНИРОВАНИИ МАРКИРОВАННОГО КОМПОНЕНТА ФРАЗЕОЛОГИЗМА / Мариупольский государственный университет, Украина

В статье рассматриваются вопросы касательно функционирования определенного компонента фразеологизма в роли опорного. Определяются характерные особенности такого компонента, изучается его ключевая роль в формировании национально-фразеологической картины мира.

Ключевые слова: фразеологизм, маркированный компонент, фразеологический символ.

Moroz O. A. ISSUE OF A PROBLEM OF THE BASIC COMPONENTS OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS / Mariupol State University, Ukraine

The article deals with the problems of using some components of the Phraseological Units as basis verbs. Special peculiarity of such components are defined, its main role in the national Phraseological Units are studied.

Key words: Phraseological Units, basis component, Phraseological symbol.

Сьогодні, в умовах розвитку мовознавства в XXI столітті, тема фразеології видається найбільш опрацьованою – і теоретично, і практично. З-поміж сформованих положень усе ж є такі, що потребують свого обґрунтування й уточнення у світлі нових лінгвістичних концепцій. До таких, зокрема, належить питання про виділення стрижневого, опорного слова в межах стійких одиниць, з'ясування національноутворювальної його ролі. Одним із перших на цій проблемі загострив увагу російський фразеолог В.П. Жуков, наголосивши на важливій ролі окремих слів у складі фразеологізмів. На цьому в різних аспектах зосереджували увагу й українські дослідники, а саме: Л.Г. Скрипник, Ф.П. Медведєв, Л.А. Авксентьєв, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.М. Мокієнко, В.Д. Ужченко, А.О. Івченко, П.О. Редін та ін. Потужний розвиток етнолінгвістики й когнітивної лінгвістики зробив свої корективи, відтак розгляд питання про стрижневий компонент фразеології переноситься на концептуальну основу – дослідження В.В. Жайворонка, О.Левченко, О.Селіванової та інших. Таким чином, сьогодні існує нагальна потреба узагальнення й уточнення поняття "компонент фразеологізму", виділення його прикметних ознак, відповідних сучасним аспектам лінгвістичних студій, адже на початку XXI століття спостерігається прагнення лінгвістів до цілісного всеєдиного знання про об'єкт, до синтезу різних наук [3, с. 5].

Мета статті – виявити особливості функціонування поняття "компонент фразеологізму" у сучасному мовознавстві в теоретичному та практичному вимірах. Для реалізації цієї мети пропонується виконання таких

завдань: з'ясування особливих аспектів виділення певного компонента фразеологізму як стрижневого; вивчення концептуальної природи компонентів фразеологізмів; встановлення лексичного складу компонентів і його національної зумовленості; виділення власного імені як особливого репрезентанта фразеології.

Фразеологізми – це своєрідний прошарок одиниць, які формуються в певній мові, перетворюючись на її оригінальне, унікальне неперекладне надбання. Аксіоматичним стало твердження про фразеологію як духовну скарбницю народу, а фразеологізми – презентативні оцінні формули поведінки й "уламки" соціально-побутового й морально-етичного буття народу. У фразеології, як переконана Н.В. Щербань, "чи не найяскравіше відбивається досвід народу, своєрідність його світобачення, оскільки в ній найбільш чітко виявляються специфічні засоби відображення концептуальної картини світу" [16, с. 1]. Українські стійкі вислови формувалися протягом тривалого розвитку української спільноти, засвоюючи базові моделі світогляду, поведінки, дозвілля, морально-етичних норм і трансформуючи їх у вербальні схеми. Стереотипи поведінки етносу представлені у його культурі, традиціях, звичаях тощо, а вербалізовані, зокрема, у мовній фразеосистемі [9, с. 11]. У фразеологізмах української мови відображено типове, стереотипне, і тому з їх допомогою ми пізнаємо українські реалії щодо внутрішнього й зовнішнього буття народу. Наприклад, тяжке, погане становище людини передає стійкий вислів *ні мед ні кутя*; рішучу поведінку підкреслює вислів *давати відсіч*; неакуратність пов'язана з висловом *наче гуси ночували*. Більш розгорнену характеристику подають прислів'я і приказки, які в силу відтворюваності змісту теж наближаються до фразеологізмів (у статті підтримуються погляди М.М. Шанського, О.В. Куніна, Л.Г. Скрипник та ін. щодо обсягу фразеології). Так, характеристика поведінки людини пов'язана з такими одиницями: *довго Хима юлила, доки хлопця обдурила*; *носиться як Катря в постолах*; *Перед паном Хведором росходився ходором*. Отже, за допомогою фразеологізмів можна влучно презентувати будь-який фрагмент народного буття, бо вони, як переконана О.Селіванова, "є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне ставлення до об'єктивного світу" [9, с. 11]. При цьому людина як типовий представник етносу "прагне вилучити з наявної ситуації усе, що в ній є корисного, і відкласти про запас у вигляді рухливої звички вироблену в такому випадку реакцію, щоб використати її в ситуаціях того самого типу" [9, с. 11].

Український народ "оточив" себе такими вербалізованими схемами-фразеологізмами, які відображають сутність його буття в різні часи, тобто засвідчують у свідомості народу образи, які стають здобутком наступних поколінь. Відтак, фразеологізми, як і інші одиниці мови, беруть участь у формуванні мовної картини світу, зокрема, на думку О. Левченко, вони відтворюють не картину світу, а її фрагменти, особливо актуальні для носіїв мови [4, с. 29].

Вербальне відтворення світу характеризується національною специфікою, позначене міцним зв'язком мови народу та його культури, історії, на чому свого часу наголошували В.Гумбольдт, О.Потебня, І.Огієнко та ін. У наші дні ці питання активно обговорюються в межах лінгвокультурології, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики. Безперечно, окреме місце в цих студіях належить фразеологізмам, які, як і мова етносу, "формують образ реального світу, яким його бачать носії" [1, с. 57]. Звичайно, розглядати національну специфіку фразеологізмів не можна без залучення даних порівняльно-історичного мовознавства, адже виразно національне постає таким на тлі іншого, відмінного, властивого іншому етносу. Наприклад, зіставляючи фразеологізми різних мов, бачимо, що відмінними є такі одиниці, які пов'язані з історією чи побутом певного етносу: укр.: *Мазепа в Полтаві подавивсь галушкою* (Полтава – "місто, де зазнали поразки козацькі полки Івана Мазепи 1709 року"); *у Крим по сіль* (чумаки їздили по сіль); *Попалася в Германію – горе своє витужить: у сльозах хустку випере, а на грудях висушить* (масове вивезення українських дівчат до Німеччини); пол.: *Dla polaków ojciec Kraków, a Warszawa matka; Gdańska gorzałka, toruński piernik, krakowska panna, warszawski trzewik – nailepsze rzeczy w Polsce* (патріотичні прислів'я); рос.: *От копеечной свечки Москва загорелась* (цей вислів пов'язується з конкретними фактами пожежі Москви 1493, 1737, 1812 рр.). Наведені фразеологізми, зокрема паремії, є національно зумовленими на рівні форми, і саме окремі компоненти, у цьому разі власні імена, вносять національно-культурне забарвлення.

Національна специфіка фразеологізмів існує завдяки їх членоподільній, компонентній будові. У зв'язку з цим В.Телія зауважує, що у випадку культурно-національної специфіки фразеологізм повинен мати свій засіб її втілення у свою знакову організацію і свій своєрідний спосіб указівки на таку специфіку. Таким засобом утілення культурно-національної специфіки, міркує далі дослідниця, слугує "образна основа (а також і культурні реалії), а способом є інтерпретація образної основи у знаковому культурно-національному "просторі" певної мовної спільноти" [11, с. 215]. Отже, провідну роль у фразеологізмах різного рівня відіграють певні компоненти, які претендують на статус, ключових, стрижневих, концептуально і символічно зумовлених.

Як переконаний В.Д. Ужченко, і сьогодні актуальним є питання про лінгвістичну природу компонента фразеологізму: це слово чи десемантизоване слово? [12, с. 65]. Невизначеність цієї природи пов'язана з тим, що стійкі вислови різні за будовою, ступенем мотивації, цілісністю значення. Наприклад, послаблено позиціонують компоненти ідіом або одиниць з непрозорою мотивацією: *вбиватися в колодочки; і в підметки не годитися; у свинячий голос; скорчити лазаря; кисла Оришка*. Натомість не викликає сумнівів так звана

"слівність" [12, с. 65] фразеологічних сполучень, паремій, крилатих висловів: *Знайшов би й десять, якби не Олеся*; *Не вилась любистком то й покохалась з Ониськом.*

Компонент фразеологізму, на думку В.Жукова, – це складова частина фразеологізму, що являє собою семантично трансформоване слово; це не просто формальний додаток фразеологізму, а така одиниця, що виконує певні семантичні функції [2, с. 145]. Дослідник виділяє чотири підходи до розуміння фразеологічного компонента (ФК): 1) ФК відзначається асемантичністю і наближається цим до одиниць фонетико-фонологічного рівня (О.Молотков); 2) ФК функціонує за законами поєднання слів у словосполучення, за правилами "семерного сполучення" (М.Копиленко, З.Попова); 3) ФК набувають особливих, несистемних значень, не властивих словам (А.Мелерович); 4) у ФК зберігаються певною мірою ті чи інші ознаки слів, що зумовлене нерівномірними процесами де актуалізації [2, с. 128]. Саме останній погляд і підтримується відомим російським фразеологом. Видається обґрунтованою думка В.Жукова про семантичну редукцію слова, під якою лінгвіст розуміє процес нерівномірної де актуалізації слова, зумовленої різною абстрагованою здатністю елементів його змістової структури [2, с. 130]. При цьому цей процес визначає компонентний склад фразеологізмів, які різні за семантичною маркованістю. Отже, нерівномірність фразеологізації, різний ступінь деактуалізації компонентів дають підстави твердити, що певні компоненти у складі фразеологізму є домінуючими, виявляються смисловим центром [2, с. 12]. Услід за В.Жуковим, такий семантичний центр виділяє Л.Скрипник [10]. Так, смисловим центром фразеологізму *чорний ворон* "машина, у яку забирають арештованих" є компонент *чорний*, який співвідноситься із значенням цієї одиниці у вільному вживанні; у вислові *Стецько – з печі, Стецько – на піч* домінує ім'я *Стецько*, за яким приховується значення "дурний чоловік".

Семантичний центр, однак, не є явищем одноплановим і чітко окресленим, тому його виділення пов'язане з деякими труднощами. Так, важко його визначити, як переконаний В.Ужченко, в однотипно побудованих одиницях, у випадку повторів, у компаративних і каламбурних фразеологізмах [12, с. 66]. Наприклад: *душею й тілом, і сміх і гріх, зуб за зуб*; *Хитрий, як Гриць до суниць*; *Іван тарабан, розбив мішпу на ковбан, пішов у млин, повісив на клин*. Нарешті, смисловий центр може пов'язуватися з кількома компонентами, що характерно для паремійних структур: *Од Богдана до Івана не було гетьмана* (власні імена виступають часовими маркерами). Це очевидно, адже паремії – це "застиглі" фрагменти дійсності або, на думку В. Жайворонка, "символізовані лінгвоментальні одиниці закритого типу" [1, с. 63]. Однак, важливо те, що у фразеологізмах різної будови наявний особливий компонент, який формує ядро значення фразеологізму, визначає формально-змістові його ознаки. У зв'язку з цим обґрунтованою є позиція В. Ужченка, що компоненти фразеологізмів, хоча і втрачають свої властивості, але не перестають бути словами [12, с. 67]. Одні з них можуть уживатися в прямому значенні, наприклад у прислів'ях, інші повністю переосмислюватися, але процес переосмислення властивий також і словам.

Відоме твердження О. Райхштейна (на матеріалі німецької фразеології), що компоненти фразеологізмів мають діапазон утрати словесних якостей – від нуля до повної десемантизації, можна перевірити на таких стійких одиницях, до складу яких входять власні імена. Як відомо, оніми виступають смисловим центром багатьох фразеологізмів, і в цій функції вони по-різному себе поводять. Так, найбільше зберігають свої ознаки як компоненти стійких одиниць імена відомих історичних осіб, а також відомі географічні назви, наприклад: *Довбуша си куля не ймала; Були ляхам Жовті Води, буде ще й Пилява; Ой за тії колоски відбула я Соловки.* Якщо ж у фразеологізмі фіксувалось прізвище, відоме на певній території або таке, що сучасними носіями вже забуте, то смисловий центр перетворювався на розмитий, а власне ім'я не виконує вже свої функції: *застукали як Головка в базарі; Працюю, як Озерний, будуть ниви в зернах*. Те саме відбувається і з топонімами, які втрачають функцію найменування чітко визначеної території: *У Балках дрова рубають, а в Орянське тріски летять; Ти з-за Дніпра, а я з-за Десни*. Переосмислення зазнають особові імена, перетворюючись на конотативні знаки, які позитивно чи негативно характеризують людину: *Стидко-бридко Яремою зваться* (Ярема – "бідний чоловік"); *Як Фрося з пивзаводу* ("неохайна"); *Нашій Гортині гарно і в хустині* ("гарна жінка"). Максимально нівелюються власноіменні ознаки у таких фразеологізмах, де компонент-онім абстраговано вказує на людину – за статтю: *Не буде Галя, буде другая!* ("жінка"); *Кожен Іван має свій план* "чоловік". Ще більшою мірою нівелюються ознаки імен у каламбурах: *Юрку, спечи курку! Оришка – без кишка*. Зважаючи на вищезазначені приклади, слід констатувати, що на всіх рівнях переосмислення релевантною залишається форма стрижневого компонента-оніма, відтак співіснування апелятивного символічного змісту й ономастичної форми посилює експресію, створює оцінне значення всього виразу.

На нерівнозначності компонента фразеологізму наголошує й Д.Ужченко, аналізуючи фразеологізми з компонентом-зоонімом. Зокрема, дослідник відзначає: "спостереження над семантикою українських ЗФ в етнокультурному висвітленні підтверджують думку про нерівномірність "внеску" у становлення внутрішньої форми ЗФ окремих її лексем-складників, слівність їх компонентів" [13, с. 14].

Безперечно, власні імена як компоненти фразеологізмів показові, адже пов'язані з людським чинником, однак не менш важливу роль відіграють й інші компоненти – загальні назви, які також можуть претендувати на статус "ключових", стрижневих, визначальних для фразеологічного значення, а також і для національної культури, оскільки здатні перетворюватися на культурно-національний компонент [12, с. 276].

Стрижневий компонент фразеологізму виступає тією образною основою, на якій постає фразеологічне національно своєрідне значення. В основі фразеологізму лежить образ-символ, спільний для багатьох людей [17, с. 156]. Це особливе "ключове слово", що є центром "цілих фразеологічних кластерів" [4, с. 22]. Вияв та дослідження таких "ключових слів" – одна з найбільш актуальних тем сучасних українських, відтак і слов'янських студій (праці В.Жайворонка, О.Левченко, О.Селіванової, В.Телії, А.Вежбицької, О.Шмельова та ін.). Таким чином, у фразеологізмах окремим компонентам надається особливий статус, оскільки вони мають здатність уживатися як символічні або переходити у розряд потенційних слів [2, с. 12]. І це природно, оскільки "фразеологія – це символьний світ, у якому різноманітні об'єкти, явища та процеси дістають символьні позначення" [4, с. 32]. Очевидно, що саме стрижневий компонент у силу своєї значущості може символізуватися, ставати певним маркером фразеологізму. Процесу символізації сприяє повторення слова як компонента в низці фразеологізмів. Наприклад, ФК ***зірка*** фіксується в кількох фразеологізмах: *провідна зірка, діставати зірки, народитися під щасливою зіркою, зірок з неба не хапає, як зірок на небі* та ін. Наявність такого ряду одиниць засвідчує, по-перше, можливість існування слова як стрижневого компонента, по-друге, схожість його смислових асоціацій та емоційно-оцінних значень, по-третє, дає змогу сформулювати загальне уявлення про образ, позначуваний компонентом. У зв'язку з цим ***зірка*** постає як символ успіху, удачі, щастя. Подібні приклади переконують у тому, що стрижневий компонент відіграє різну роль у фразеологізмах, що зумовлюється факторами відомості, частоти уживання, значущості денотата, позначуваного словом-компонентом. Звідси випливає той факт, що компоненти певних фразеологізмів перебувають у пасиві, не частотні, відтак не мають здатності до символізації й активного впливу на мовця чи слухача як значущі одиниці. Показовими в цьому плані є фразеологізми *дати відкоша; за кролями у Сабівку; дати лиха закаблукам*, тобто ті одиниці, у межах яких уживаються архаїчні або маловідомі для носіїв мови елементи, які ускладнюють аналіз фразеологічного образу, тоді як одною з важливих умов визначення внутрішньої форми фразеологізму є прозорість складників [6, с. 73].

Прикметно й те, що роль того чи іншого компонента фразеологізму може змінюватися залежно від аспекту розгляду стійких висловів. Відомо, що останні беруть активну участь у формуванні мовної картини світу. Олена Левченко стверджує, що "символи-компоненти фразеологізмів позначають нейрелевантніші для певної спільноти концептосфери, опосередковано вказують на значущі концепти" [5, с. 28].

Фразеологізми значно збільшують концептуально-мовну картину, слугуючи своєрідною актуалізацією, особливою ментальною формулою певних концептів. При цьому зміст концептів зумовлюється всією розмаїтістю контекстів його вживання і залежить від світогляду народу [12, с. 292]. Наприклад, концепт "ледарство" пов'язується з великою кількістю одиниць, з-поміж яких: *давати горобцям дулі, байдики бити, ганяти собак, ганяти вітер по вулиці.* Провідну роль у формуванні концептуального образу відіграють дієслівні компоненти, оскільки вони пов'язані з дією "нічого не робити, ледарювати". Натомість стрижневими, національно формуючими стають компоненти *байдики*, *вітер*, *дулі* тощо. Вони увиразнюють концептуальний образ, відомий, до речі, у багатьох мовах, надають йому національного забарвлення. З такою особливістю зустрічаємося й на прикладі паремій. Ледарство як ознаку людини засвідчують одиниці: *У нашої Хими свято щоднини; Наша Федора до роботи хвора; Не клеїться робота у нашого Федота*. Національно презентативними стають вони за рахунок власноіменних компонентів. Отже, на рівні концептуальному такі фразеологізми не будуть унікальними, а своїми стрижневими компонентами створюватимуть національне тло. Тому дуже важливим є опис стрижневих компонентів фразеології, таких, що відрізняють подібні вислови споріднених і неспоріднених мов. Також відзначимо, що граматично опорні (у попередніх прикладах – *ганяти, бити*) слова не завжди виступатимуть центром фразеологічного образу, бо вони не виконують диференційної функції, не "класифікують" (у наведених випадках – дію). У зв'язку з цим доречною є думка О. Назаренко, яка зазначає, що риси менталітету фразеологізми передають потрійним чином: комплексно, тобто своїм ідіоматичним значенням, усіма компонентами разом; розчленовано, тобто елементами свого складу; прототипами, оскільки вільні словосполучення називали певні звичаї, традиції, подробиці побуту і культури, історичні звичаї у житті народу [7, с. 6]. Справді, ретельний компонентний аналіз фразеологізмів уможливлює вичленування важливих для творення національного фразеологічного образу одиниць. "Національна маркованість, специфічність образних виразів зумовлені особливостями культурного розвитку українського народу", – зауважував В. Ужченко [12, с. 280]. Сутність цього культурного життя закодована в окремих фразеологічних компонентах, фразеоутворювальна роль яких неоднакова. Справді, на тлі певних спільних закономірностей по-різному поводять себе як компоненти фразеологізмів різні одиниці: власні імена, зооніми, абстрактні поняття – воля, смерть, праця, душа тощо.

Отже, компонент фразеологізму є явищем реальним і йому властиві такі ознаки: 1) "градаційна" втрата "слівності", ступінь якої залежить від особливостей будови фразеологізму. Меншою мірою трансформуються компоненти паремій, більшою – ідіом, однак про повну десемантизацію говорити нема підстав, бо й архаїчні компоненти продукують певну етнокультурну інформацію; 2) здатність до символізації; 3) фразеологічна репрезентативність, тобто формування фразеологічної концептуальної картини світу; 4) національна індикативність як ключового елемента культури; 5) закріпленість за культурними віхами життя; 6) частотність у різних фразеологізмах. Звичайно, національно релевантні стрижневі компоненти фразеологізмів потребують ґрунтовного опису – теоретичного й, що важливо, фразеографічного, що повинно стати предметом наступних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48-63.

2. Жуков В.П. Русская фразеология / В.П. Жуков, А.В. Жуков. – М.: Высшая школа, 2006. – 408 с.

3. Лебеденко Ю.М. Фразеосемантична група з компонентом "хата" в українській мові: структурно-семантичний та етнокультурний аспекти: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Ю.М. Лебеденко. – Харків, 2006. – 20 с.

4. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний апект: монографія / О.Левченко. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.

5. Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / О.П. Левченко. – Київ, 2007. – 36 с.

6. Майборода О.А. Внутрішня форма фразеологізму як відтворення національної самобутності мовного колективу / О.А. Майборода // Лінгвістичні дослідження: зб. наукових праць. – Харків: ХДПУ, 2000. – Вип. 4. – С. 72-78.

7. Назаренко О.В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – "Українська мова" / О.В. Назаренко. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.

8. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд.: М.М. Пазяк]. – К.: Наук. думка, 1990. – 528 с.

9. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія / Олена Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.

10. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.

11. Телия В.Н. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – 288 с.

12. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

13. Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Д.В. Ужченко – Харків, 2000. – 18 с.

14. Українські приказки, прислів'я і таке інше / [Укладач: М.Номис]. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.

15. Фразеологічний словник української мови: у 2-х книгах / [укладачі: В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук.думка, 1993.

16. Щербакова Н.В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. В. Щербакова. – Харків, 2002. – 18 с.

17. Яценко Г.В. Філософські засади творення фразеологічної одиниці як специфічної форми пізнання навколишнього світу (на прикладі фразеологізмів з компонентом-колоративом у неспоріднених мовах) / Г.В. Яценко // Лінгвістичні дослідження: зб. наукових праць. – Харків: ХДПУ, 2000. – Вип. 5. – С. 155-159.